

Antinomiile sensului vieții

Prof. univ. dr. Grigore Drondoe

Motto:

„Viața nu e numai o contemplare înțelegătoare, plină de milă, față de tine sau față de alții, ci și o luptă necurmată împotriva tuturor piedicilor care se opun realizării binelui, frumosului, dreptății, fie în viața ta, fie în aceea a semenilor tăi.”

Ion Agârbiceanu

Problema sensului vieții reprezintă nucleul în jurul căruia gravitează liniile de forță ale oricărei antropologii filozofice. Înăuntrul gândirii filozofice contemporane interesul pentru această dimensiune a umanului oferă deschideri indubitabile unei reconstrucții filozofice a problematicii sensului vieții.

Când privim viața din punctul de vedere al sensului , acceptăm că ea nu este pentru om doar simpla succesiune de dorințe, acțiuni, rezultate și eșecuri, ci are o anumită cursivitate, orientare și unitate valorică. Tadeusz Kotarbinski notează: „ Cine caută sensul vieții este preocupat ca acțiunile lui să nu fie lipsite de scop, ba, mai precis, ca activitatea lui să nu se epuizeze în acțiuni fără importanță, ci să se poată legitima prin adecvarea la un țel demn de ai se sacrifica eforturile cele mai intense.”¹ Erich Fromm pune chestiunea în alți termeni: „Devotamentul manifestat de om față de o cauză, de o idee sau de o putere transcendentă este expresia unei nevoi de completitudine în procesul vieții”, concretizându-se în „cadre de orientare și devoțiune.”²

Sensul existenței personale exprimă dorința de a oferi vieții în ansamblu un înțeles, un rost, o raționalitate, fiind atitudinea prin care omul tratează viața ca valoare („nu trăiesc oricât, de aceea viața, ca proces biologic, este prin mine o valoare”) și afirmă prin ea valori („nu trăiesc oricât, de aceea nu pot trăi oricum”), în funcție de care justifică și apreciază toate actele întreprinse. Privind-o numai ca proces biologic, observăm că viața are o anumită orientare ireversibilă; procese complexe din organism stau la baza apariției, creșterii, creșterii, maturizării și morții. Prin aceasta, ne încadrăm în evoluția universului. Pentru om, însă, viața nu este numai un proces biologic, ci un fenomen de natură socială cu multiple valențe raționale, afective, morale și estetice. El trăiește viața în mod uman. Când avem în vedere sensul vieții ne referim la capacitatea individului de a trăi viața în chip uman, de a-i da semnificații pe care ea – ca proces biologic nu le are, de a o trăi conform dorințelor valorice. De aceea, sensul are o origine, o structură și o modalitate de manifestare socială. Numai ca ființă socială, omul depășește simpla supraviețuire și adaptare la mediu prin capacitatea de a modifica realitatea conform unor scopuri și repere axiologice.

Opțiunea pentru o anumită grilă valorică, față de care individualitatea umană simte un atașament afectiv, se concretizează în idealul de viață. Numai astfel valorile sunt propuse spre realizare, sunt gândite în termenii acțiunii, nefiind simple repere și criterii operative, ci imperative, norme a tot ce face și speră individul, elementele unei maniere unice de a fi. Scopurile imediate, faptele sunt alese în funcție de aceste valori propuse spre a fi atinse, iar roadele muncii sunt judecate prin prisma a ceea ce vrem să fim.

Idealul prin care dorim a conferi sens propriei vieți este, de fapt, scopul global al inițiativelor și eforturilor cotidiene. De el ne apropiem asimptotic. Dirijarea relativ sistematică a conduitei, actelor și acțiunilor, organizarea „clipei” după jaloane care trec dincolo de ea determină ca viața personală să nu fie doar totalizarea sumativă a experienței, ci totalitatea omogenă, traiectorie modelată în timp dintr-o perspectivă

teologică supremă.

Viața cu sens este viața trăită ca totalitate, nu în mod necesar și în amănunte ca valoare. Cu alte cuvinte, proiecția în viitor – după un sistem de valori și o anumită viziune asupra lumii – trasează direcția acțiunilor, scopurilor, atitudinilor cotidiene, armonizează viața și îi dă o rațiune de a fi, iar omul, pe măsură ce o atinge tendențial, are satisfacția reușitei sale umane. Înțelegând astfel problema, ni se pare că întrebarea „care este sensul vieții?” poate avea o rezolvare numai în cazul în care nu intenționăm obținerea unui răspuns cert, matematic, de genul: „acesta este scopul căruia, irevocabil, trebuie să ne conformăm în viață.” La această întrebare se poate oferi un răspuns cu tentă orientativă pentru alegerile individuale, nicidecum cu pretenție de a fi rețeta, lipsită de echivoc asupra modului în care trebuie să ordonăm existența. Subliniem această restricție pentru că: a) viața are sens pentru individ în măsura în care procura acestuia fericirea și treptele, actele vieții sunt trăite cu mulțumirea împlinirii; această stare subiectivă presupune, desigur, existența unor rezultate pozitive în raport în raport cu scopul vieții, dar deseori, în cazul eșecurilor, ea poate avea ca suport simpla perseverență în vederea atingerii unor valori, și conștiința faptului că am făcut tot ceea ce a depins de noi într-o situație dată; b) nu există un model unic prin care să dăm sens vieții, nu există un scop predeterminat pe care să-l urmărim; în aceeași realitate socială, indivizii în funcție de instrucție, educație, nivel de cultură, aspirații, condiții sociale concrete – optează pentru o gamă largă greu de circumscris, de scopuri prin care dau sens vieții personale. De aceea vom urmări nu atât „care este sensul vieții” ci mai ales, „ce alegeri trebuie să facem pentru a da vieții noastre un sens.” Se ridică întrebările: „dacă urmăresc ca viața să fie pentru mine o valoare, să, o trăiesc bucuros, convins că fac tot ce pot și doresc, trebuie să aleg un ideal bazându-mă numai pe criteriile individuale?”; există oare o ierarhie valorică între scopurile pe care diferiți oameni le urmăresc în viața lor personală?”. Aceste dificultăți se regăsesc într-o formulare sintetică: „dacă sensul vieții pe care o avem în tot ceea ce facem în

numele unui ideal de viață, putem oare ca membri ai unei societăți concret – istorice, să alegem orice scop?”.

Erich Fromm opina că "... viața nu are alt sens decât acela pe care i-l conferă fiecare dezvoltându-și posibilitățile, trăind într-un mod productiv."³ La fel de evident este, însă, și faptul că sensul nu este o calitate a omului înțeles numai sub aspectul biologic, natural, ci o calitate socială. Sensul existenței umane este instituit, conferit de om prin acțiunea însușirilor sale de ființă socială, are o geneză la nivel filogenetic și ontogenetic, istoric și individual, se manifestă întotdeauna într-un context socio-economic concret: anumite relații de producție, morale, juridice, afective, un stadiu determinat al dezvoltării culturii și civilizației. Totodată, există un spațiu de joc pentru alegeri, inițiative și activități creatoare prin care se modifică realitatea socială. Individul asimilează selectiv influențele mediului social, interiorizează valorile printr-o prismă rațională și afectivă personală, reacționează la situațiile de fapt prin convingeri, stări de mulțumire sau nemulțumire, acțiuni, decizii, creație. Ca urmare a acestor interacțiuni cu mediul, în aceleași condiții sociale nu există o reacție umană tip. Omul concret are profilul său distinct bio-psihic, un anume statut social, aspirații personale, capacități și aptitudini unice, pasiuni, este preocupat de sănătate și ducerea la bun sfârșit a unor acțiuni cotidiene ș.a.m.d. El se prezintă ca un complex de însușiri naturale, sociale, psihologice unice.

În condiții istorice determinate sensul existenței umane are caracteristicile obiectivității; sistemul de valori, norme, obiceiuri, cutume al unei societăți, orientează acțiunile și dezvoltarea la nivel social global, iar individul este format și se formează el însuși pe sine în acest cadru valoric. Scopul vieții nu este însă prestabilit; stă la îndemâna fiecăruia ca să aibă preferință pentru un model sau altul de viață. Putem spune că relația dintre individ și societate nu poate fi redusă doar la acest aspect; societatea stabilește un anumit gen de opțiuni valorice și ca urmare, o anumită orientare pentru viața membrilor ei, iar fiecare om - în acest cadru și pornind de la ceea ce el dorește – alege scopul propriei vieți.

De ce? Tocmai pentru că valorile unei societăți, se afirmă în și prin activitatea indivizilor, iar aceștia organizați – organizați în clase și colectivități umane – pot să schimbe sau să dezvolte sistemul de valori al unei societăți.

Sensul evoluției istorice este inerent acțiunii și scopurilor pe care le inițiază indivizii umani reali. Revelatori, sub acest aspect, sunt anumiți factori care au un rol decisiv în viață: interiorizarea valorilor, motivarea personală a sensului vieții și capacitatea de reacție în fața istoriei. Unii oameni se integrează pur și simplu în viața socială fără a gândi prea mult asupra semnificației și orientării pe care o dau vieții lor valorile pe care le acceptă. Procedează astfel, fie din comoditate, fie pentru că astfel se simt fericiți și nu au pretenții mai mari față de ei înșiși. Alteori, pot fi nemulțumiți, dar fără ca acest fapt să-i incite în căutarea cauzelor acestei stări, și prin urmare, nu ajung la o soluție mai concludentă. Este însă depășit stadiul unor reacții psihologice spontane față de mediul social atunci când intervine o interiorizare critică a valorilor ce stau la baza culturii și civilizației în respectiva societate, trăindu-le ca pe o problemă personală (când se aderă la respectivul sistem de valori) sau ca pe o antinomie (atunci când se opun valorilor prezente alte valori). Ca efect antinomic avem cristalizarea, astfel, a unei atitudini personale (de acceptare sau respingere a valorilor pe care societatea le pune la baza activității membrilor săi) și necesitatea interioară de a avea un ideal pe care se motivează rostul social al vieții ce ne aparține.

O asemenea angajare – față de noi înșine și față de ceilalți oameni – a propriei existențe trebuie completată cu observația că se poate face o ierarhie a sensurilor pe care membrii unei societăți le dau vieții lor. Sigur, pentru a percepe viața ca având sens este suficient ca cineva să aibă o stare interioară de mulțumire și fericire, sentimentul împlinirii în viață prin tot ceea ce face. Dar, dacă reducem analiza numai la nivelul stărilor sufletești, scopurilor și acțiunilor prin care pot fi obținute, ne plasăm într-o sferă puternic impregnată de elemente antinomice subiective și de aceea este imposibil să facem recomandări cu privire

la modul în care trebuie să trăim. Pentru că asemenea trăiri poate să aibă și egoistul și oamenii lipsiți de scrupule, și cei care săvârșesc acte antisociale. Nu trebuie să uităm că individualitatea umană se formează numai înăuntrul unor relații și condiții sociale dar uneori folosesc virtuțile fie pentru a urmări interese individualiste, de multe ori antinomice, fie în fapte antiumane. În primul caz, sensul vieții este fără semnificație socială, nu depășește stadiul simplelor trăiri și satisfacții personale. În al doilea – este un sens fals pentru că are la bază valori negative, aniumaniste. Sensul autentic al vieții este un fenomen etico-social, cu o dublă motivare: psihologică și socială. El este un produs social – numai în societate individul poate da sens vieții – criteriul unei alegeri demne, înălțătoare fiind cel al finalității umaniste și al semnificației pentru colectivitatea căreia îi aparținem. Prin urmare, sunt demne de apreciat și de urmat țelurile altruiste, care au utilitate socială și afirmă omul cu valoare supremă, țelurile pătrunse de grija și respectul față de umanitate.

Sensul vieții depinde hotărâtor de felul în care optăm pentru un mod de viață. Sensul vieții depinde de împrejurările istorice ca și de capacitatea noastră de reacție în fața istoriei. Înțelegem prin aceasta că asupra modului în care fiecare om își trăiește viața își pune amprenta climatul material și spiritual al societății, aptitudinile individului, gradul de aspirație și cel motivațional al acestuia, atitudinea pe care o adoptă în fața vieții, măsura în care își stabilește idealurile clare și găsește mijloace adecvate acestora. Capacitatea de reacție a individului în fața istoriei se obiectivează, în primul rând, prin alegerea idealului de viață, și, în al doilea rând, prin apropierea vieții pornind de la cunoaștere, valorizări, opțiuni, acțiuni de acest ideal. Când există sens între viziunea personală asupra vieții și valorile unei culturi, se poate spune că în principiu izbânda în viață depinde în mare măsură de mobilizarea capacităților, energiei, seriozității și pasiunii. Dar, între modul de a vedea viața proprie a unui individ și idealurile propuse de un grup uman sau societate se poate instala un conflict axiologic. Acesta constă într-o lipsă de acord asupra alegerii și experienței sensului vieții. Pentru a înțelege mai nuanțat aceste

idei vom zăbovi asupra unor situații care pot fi întâlnite:

1). Uneori, unii oameni optează pentru false valori, construcții subiectiviste pe fondul unor motivații individualiste, egoiste, egocentriste, îndoielnice sub raport moral, și le opun valorilor vehiculate de societate.

Avem în vedere aici – de exemplu – sustragerea de la munca cinstită a unora în societatea noastră, furtul, înșelătoria, lipsa de scrupule, mita, corupția, nihilismul superficial și neconstructiv, violul, pruncuciderea ș.a.m.d. Desigur, aceste cazuri intră în flagrant conflict cu normele și valorile colectivității fiind lipsite de substanță umană și fără ideal moral.

2). Când opțiunile contravin sistemului de valori propriu societății sau unui grup social, dar nu au justificare strict personală, ci apără, astfel, interesele reale ale unei clase, grup social sau etniei, ele au însemnătate istorică. Realizarea lor nu depinde însă numai de un individ sau altul, ci de organizarea politică, de metamorfozele economice reformatoare, implementate științific, în vederea schimbării societății prezente, și, implicit a coordonatelor sale valorice. Acest tip de conflict axiologic este evident în societatea românească în mai toate sectoarele: economic, politic, spiritual etc;

3). Conflictul axiologic este difuz, când sunt negate anumite valori sociale și această reacție are o fundamentare obiectivă în realitatea socială, dar nu i se un sistem încheșat de valori, ci doar reacții de nemulțumire, nihilism, apatie sau dezorientare în alegerea sensului vieții.

Alegerea unor valori devine atitudine constantă când acestea sunt interiorizate în calitate de convingeri iar decizia rațională și motivația umanistă sunt însoțite de o adeziune subiectivă, afectivă. Numai astfel normele și valorile – în particular morale – constituie axul în jurul căruia gravitează întreaga muncă și gândire a individului, reperul axiologic în funcție de care viața este dirijată și apreciată ca valoare personală. Cu atât mai mult, cu cât pentru a oferi un sens vieții, modelul preferat, dorit se instituie ca ideal practic. Cum anume? Scopul dorit al vieții dă o intenționalitate axiologică, rațională, afectivă, estetică tuturor acțiunilor pe care le întreprindem. El este stabilit pornind de la opțiunile noastre

realitatea socială în care trăim, propriile posibilități (aptitudini, starea de sănătate, dorințe etc.), fiind reprezentare anticipată a ceea ce vrem să fim. De aceea, este propus spre realizare, având funcție imperativă în raport cu toate actele și deciziile cotidiene ale omului („trebuie să procedez în acest mod, pentru că astfel mă conformez opțiunilor mele valorice”), dar, mai ales, o funcție de reglare a acțiunilor, comportamentelor zilnice, și de selecție a mijloacelor utilizate în vederea atingerii respectivului ideal.

Valorile se recunosc în stilul de viață. Trebuie, oricum, să atribuim sensului dorit de viață forță praxiologică; luat ca sinteză de valori și cunoștințe, el ghidează viața concretă. Sensul real al vieții presupune o unitate indelebilă între reperele alese și activitatea cotidiană. De aceea sensul nu poate fi redus la o atitudine contemplativă față de existența proprie, ci înțeles numai ca atitudine și proiect, teleologie cu valențe funcționale, praxiologie, deci ca acțiune. Din acest unghi, două probleme ies în evidență: „cum realizăm proiectul în viață”; „ce relație există între ceea ce vrem să fim și ceea ce efectiv suntem prin tot ceea ce facem”. Asumarea unui model, proiect de viață pe baza unor valori istoricește constituite, sau istoricește posibile, necesare – presupune, alături de tot ce am spus, și postularea preferințelor pentru anumite scopuri precise – care de fapt sunt rezultatul alegerii printr-un apel continuu cu criterii valorice. Intervine, astfel - alături de convingerea că viața are un rost (deci sens) dacă se încadrează în modelul propus – practica vieții și „arta” de a urmări țelul în contact cu realitatea nemijlocită (naturală, socială, starea bio-psihică personală etc.), complexă și dinamică. Sensul real al vieții este un raport între ceea ce facem, rezultatele activității noastre la un moment dat și ceea ce ne-am propus să fim și să realizăm. Dacă viața într-o etapă a sa, prin acțiunile întreprinse, se încadrează din punct de vedere valoric în proiectul urmărit, realizează sensul și este trăită cu satisfacție, cu mulțumire. Fericirea este tocmai acest efect în subiectivitatea umană a concordanței concrete între valorile propuse spre realizare și acțiunile noastre cotidiene. Sigur ea are o doză –

variabilă de la om la om – de subiectivitate; alături de rezultatele obținute depinde hotărâtor de reacția individului (modul în care apreciază aceste rezultate, dorințele imediate, gradul de exigență față de sine, criteriile morale intrate în funcțiune, starea bio-psihică). Reținem că, sensul vieții poate avea, la unii oameni, o valoare compensatorie în raport cu climatul sociocultural; aceștia se pot simți fericiți chiar atunci când activitatea lor nu reușește să traducă în viață scopul urmărit; fericirea este dată de certitudinea că au făcut tot ceea ce a depins de ei, neconcordanța „țel – rezultate concrete” având surse exterioare, a căror acțiune nu poate fi dominată ușor.

Toate aspectele reliefate până acum au darul să sublinieze și esența socială a sensului vieții, solicitând intens dimensiunea sa morală și umanistă. Tocmai de aceea este necesară o accentuare a funcției diriguitoare specifice normelor și valorilor etice. Acestea conferă, în primul rând profunzime și încărcătură umanistă țelului spre care ne îndreptăm. Implicit sau explicit, a urmări un sens în viață echivalează cu așezarea la temelii existenței noastre a unei concepții asupra lumii și omului, a trăi într-un fel demn calitatea de ființă umană. Înseamnă conducerea a ceea ce facem pornind de la cerințe, principii, norme. Morala, etica, ne deschide spre social, spre ceilalți oameni, ne formează nevoia de aproapele cu care conviețuim, trezește și consolidează un spirit de colaborare și solidaritate umană, conștiința valorii inestimabile a omului. Un scop suprem căruia ne dăruim oricât ar fi de realizabil și important, dacă nu are o motivație morală, dacă nu este pus în slujba omului, devine sărac și egocentrist. Nu succesele obținute mulțumesc în cel mai înalt grad. În fond, conștiință de existența noastră finită, și manifestând o cât de mică exigență față de roadele culese prin muncă, tenacitate, efort, simțim că întotdeauna este loc pentru mai bine, și mai mult în acțiunea de împlinire a unui ideal. De aceea, fericirea, armonia și bogăția interioară cer în plus angajare prin om și pentru om, sub semnul progresului umanității. Prin urmare, dincolo de luarea în considerare a ceea ce este exterior nouă ca persoane unice (condiții sociale, valori, norme ș.a.m.d.),

un sens autentic al vieții este construit pornind de la calitățile morale ce ne aparțin și ne individualizează: aptitudini, profil moral, behaviorism, deprinderi. Acestea sunt necesare atât în stabilirea idealului, cât mai ales, în atingerea lui. Aceasta pentru că unele valori sau laturi ale țelului dorit sunt cucerite procesual, din aproape în aproape, prin acte succesive încununate de succes. Însă dimensiunea morală a acelei proiecții în viitor trebuie să fie prezentă, satisfăcută în fiecare acțiune cotidiană atât prin teleologia imediată cât și prin modalitatea în care le actualizăm. Moralitatea privită ca orizont intențional și act – armonizează într-un tot unitar toate momentele vieții, începând de la cele mai semnificative și până la cele mai simple evenimente cotidiene. Și aceasta pentru că un scop suprem nu răspunde numai nevoii de orientare și justificare a vieții proprii față de noi și față de semenii, ci și aspirație spre împlinire, nevoii de armonie valorică. Iar dacă această armonie rezultă prin construcția migăloasă a detaliilor, se pretează la o apreciere estetică: este frumoasă.

Este superfluu să mai demonstrăm că morala, etica trebuie să coboare din sfera speculațiilor în cea a vieții cotidiene pentru a soluționa cel puțin două mari probleme. Prima: crearea aceluși climat în spațiul social în care omul să fie efectiv obiectul central al întregii dezvoltări economico-sociale. A doua: modelarea interioară a unor oameni ce au nevoie subiectivă pentru o viață cu sens, pentru proiecte individuale racordate la cerințele obiective ale istoriei contemporane.

Sensul vieții este o racordare a timpului subiectiv la cerințele valorice ale timpului social-obiectiv. Antinomiile afective – constituie prin opoziția clipă – viitor, prezent – ideal, exigențe valorice – realizarea valorilor, precum și prin recunoașterea precarității inerente ființei umane – nu sunt anulate nici soluționate, ci capătă o structurare valorică. Doar în raport cu ele eforturile de individualizare capătă sens. Tocmai de aceea, tematizarea sensului vieții – înțeles ca mod de asumare a temporalității și, deci, ca elaborare a unei durate sub semnul unor autoconstrângeri valorice – dobândește relevanță teoretică doar din perspectiva unei ontologii a umanului. Acesta ferește omul de iluzii sau

confortul sufletesc amăgitor, îndemnându-l spre construirea sensurilor trecătoare și ele demne și generatoare de auto-realizare, împlinire de sine și autodepășire.

NOTE:

1. T. Kotarbinski, *Meditații despre viața demnă*, Ed. Științifică, București, 1970, p. 42.
2. Erich Fromm, *Texte alese*, Ed. Politică, București, 1983, p. 239-240.
3. *Ibidem*, p. 238.